

Rácz András

Oroszország: az egykori kihívó magányossága

Absztrakt

Ebben a tanulmányban¹ arra az általános kérdésre igyekszünk választ találni, hogy a 2022 februárjában eszkalálódott ukrajnai háború kontextusában hogyan változott az Oroszországi Föderáció helye és szerepe a világrendben. Annak érdekében, hogy ezt meg lehessen határozni, természetesen szükséges az előtte lévő időszak vizsgálata is a megalapozott összehasonlítás érdekében. Ugyanakkor a világrend és az abban betöltött orosz szerep szempontjából már a 2014-es esztendő, tehát az Ukrajnához tartozó Krím-félsziget orosz elfoglalása és törvénytelen annexiója is vízválasztónak tekinthető, ekkor kezdődött ugyanis Moszkva és a Nyugat intézményes elszigetelődése az első szankciók bevezetésének következtében. A 2014 előtti időszak részletes vizsgálata közel egy évtized távlatából tartalmilag már némiképp redundáns volna, és területi okokból nincs is rá lehetőség (a 2014 előtti időszak elemzéséhez lásd TAKÁCS 2013). Ebből adódóan tehát az elemzést érdemes időben szűkíteni, és közelebb hozni a jelenkorhoz.

Így a pontos kutatási kérdés úgy hangzik, hogy a 2014-et követő időszakhoz képest hogyan változott Oroszország helye és szerepe a világrendben. Természetesen a világrend egészének elemzése messze meghaladná jelen tanulmány kereteit, ebből adódóan a vizsgálatot leszűkíttem három térségre, amelyhez képest vizsgálom az Oroszországi Föderáció viszonyát. Ez a politikai értelemben vett Nyugat, beleértve az EU-t és a NATO-t is, a posztszovjet térség, valamint Kína. A tanulmány azt elemzi tehát, hogyan változott Moszkva viszonya ehhez a három régióhoz a 2014 és 2022 előtti állapothoz képest az ukrajnai eszkalációt követően.

Szerkezetét tekintve a fejezet öt részből áll. A bevezetőt követően az első részben Oroszország és a Nyugat viszonyának változását tekintem át 2014-től kezdve. A második fejezet a posztszovjet térség néhány kiválasztott országa, illetve régiója kapcsán tekinti át a lezajlott változásokat, míg a harmadik rész azt mutatja be, hogyan változott és mélyült Oroszország és Kína viszonya, és mik ennek az inherens politikai korlátai. Mindhárom regionális szekció úgy épül fel, hogy külön kezeli a 2012–2022 közötti és a 2022 utáni helyzetet. A tanulmány rövid összeggő résszel zárul.

¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges háttérkutatás a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával valósult meg.

Az elemzés elkészítése során, különösen a 2022. február 24. utáni események kapcsán fontos módszertani sajátosság, hogy a folyamatban lévő háború katonai eseményeit nem lehet a maguk teljességében feltárni, egyszerűen a vonatkozó információk korlátozott hozzáférhetősége miatt. A gyakran „a háború ködeként”² leírt jelenség miatt tehát az anyag csak a minimálisan szükséges mértékben tárgyalja a háború katonai eseményeit, ehelyett inkább a politikai vonatkozásokra fókuszál. Hasonlóképpen, a gazdasági és energetikai kapcsolatok is kívül esnek az elemzés fókuszán. A tanulmány az eseményeket 2023. május végéig követi nyomon.

Oroszország és a Nyugat

A Krím félsziget 2014-ben történt orosz megszállása és törvénytelen annexiója önmagában csak elhidegülést okozott Oroszország és a politikai értelemben vett Nyugat viszonyában. Az igazi törést a 2022-es események hozták el.

2014–2022: a lassú elhidegülés korszaka

Azt követően, hogy Ukrajnában 2014 februárjában az Euromajdannak vagy „a méltóság forradalmának” nevezett eseménysor végén hatalomváltás következett be, az orosz vezetés a Krím félsziget katonai megszállása és gyors annexiója mellett döntött. Kihasználva a Janukovics-rendszer bukását követően hatalomra került új ukrán vezetés legitimációs és szervezeti gyengeségét, Oroszország alig egy hónappal később, 2014. március 18-án saját jogrendje szerint már magához is csatolta a Krímet.

Az események gyorsasága meglepte az Európai Uniót és az Egyesült Államokat. Amíg zajlott a Krím megszállása és a „népszavazás” előkészítése, az EU mindössze arról tudott dönteni, hogy március 3-án felfüggesztette a tervezett új vízummegállapodás tárgyalását Oroszországgal és a Brüsszel meg Moszkva közötti kapcsolatokat szabályozó Partnerségi és Együttműködési Megállapodás (Partnership and Cooperation Agreement, PCA) megújításáról szóló tárgyalásokat is. Ez gyakorlatilag az intézményes

² A kifejezés eredetileg Carl von Clausewitz porosz katonai gondolkodótól származik, aki *A háborúról (Vom Kriege)* című, 1832-es művében „a háború köde” (*Nebel des Krieges*) metaforát eredetileg annak leírására használta, hogy a harcművészet a parancsnokok legtöbbször nem tudják tisztán látni a helyzetet a löporfűst és a lovak által felvert por miatt, és ilyen körülmények között kell döntéseket hozniuk. Mára a kifejezést inkább átvitt értelemben használjuk; a mostani orosz–ukrán háborúban az információk korlátozott hozzáférhetőségéből adódó értékelési bizonytalanságot írjuk le vele.

kapcsolatok további mélyítésének lehetetlenné válását jelentette, ugyanakkor a politikai és gazdasági együttműködés alapvető keretei érvényben maradtak, hasonlóképpen a tudományos és kulturális kapcsolatokhoz.

Az első szankciókat 2014. március 17-én fogadta el az EU Oroszország ellen (EC 2014a). Ezek ekkor még csak 21, a megszállásban kulcsszerepet játszó orosz tisztviselőre terjedtek ki, akiknek megtiltották a beutazást az EU-ba, és befagyasztották az EU területén tartott vagyonukat. Bár a lista később további nevekkal bővült, az unió a személyek elleni szankciók mellé csak június elején fogadta el az első, szélesebb gazdasági szankciókat, jelesen a Krímből származó termékek importjának tilalmát (EC 2014b). Kiterjedtebb gazdasági szankciók elfogadására (EC 2014c) csak 2014 júliusában, a Malaysia Airlines MH17-es járatának katasztrófáját³ követően került sor.

Később, a 2022. februári eskaláció előtt még számos további különféle szankciót fogadtak el, személyek és gazdasági szereplők (orosz állami vállalatokat is beleértve) ellen. E szankciók közös eleme volt, hogy mind határozott időre szóltak – jellemzően 6 vagy 12 hónapra –, meghosszabbíthatók voltak, és konkrét feltételek teljesítéséhez volt kötve a visszavonásuk. A szankciók megtiltották ugyan az Oroszországba irányuló fegyverexportot, Moszkva például ezért nem tudott francia gyártmányú Mistral helikopterhordozó hajókat vásárolni, ám a tilalom nem vonatkozott a katonai eszközökben használt elektronikára és a kettős felhasználású termékek legnagyobb részére sem. Oroszország az uniós szankciókra az EU-ból történő élelmiszerimportot nagyrészt tiltó ellenszankciókkal válaszolt (European Commission [é. n.]).

Bár az egyes EU-tagállamok Oroszország-politikájának részletes elemzése meghaladja jelen tanulmány kereteit, annyit mégis érdemes rögzíteni, hogy az EU és Oroszország közötti energetikai együttműködés alapvető keretei ekkor még nem változtak, sőt, bizonyos területeken még bővültek is.

Az Oroszországból történő olajimportot a háború közvetlenül nem befolyásolta: a mennyiségek 2016-ig még nőttek is, és csak azt követően indult be a fokozatos csökkenés (Trading Economics 2023), de a 2020-as állapot szerint az EU teljes olajimportjának mintegy 25%-át továbbra is Oroszországból fedezte (Transport Environment 2022), érdemi csökkenés csak 2020-tól indult. Strukturált, szervezett diverzifikációs erőfeszítésekre nem került sor (UGRÓSDY 2024).

³ Az Amszterdam és Kuala Lumpur között közlekedő járatot 2014. július 17-én lőtte le hibás cél-azonosítás miatt a Kelet-Ukrajnában harcoló, Oroszország által támogatott szakadárak légvédelme egy, az orosz hadseregtől származó légvédelmi rakétával. A gépen utazó 283 utas és 15 fős személyzet életét veszttette. Az áldozatok közül 211 fő uniós állampolgár volt, közülük 193-an hollandok.

A gázszektorban éppenséggel még szorosabbá is váltak a kapcsolatok: német–orosz együttműködésben folytatódott az Északi Áramlat 2 vezeték építése, és 2020 januárjától üzembe helyezték a Török Áramlat gázvezetékét is. Az EU döntő többsége továbbra is megbízható gázszállítási partnerként tekintett Oroszországra. A 2021-es állapot szerint az EU évi mintegy 155 milliárd m³ gázt importált Oroszországból, amely az éves gázimport körülbelül 45%-át tette ki; azaz Oroszország az EU legfontosabb gázszállítási partnere volt (KARDAŠ 2023). Igazán látványos kivételt csak Litvánia jelentett: a 2000-es évek második felének orosz–ukrán „gázháborúiból” tanulva a litván kormány 2014-ben üzembe helyezte Klaipėdában a térség első cseppfolyósítottgáz-terminálját (LNG, liquified natural gas terminal), versenyhelyzetbe kényszerítve a korábban monopolpozíciót élvező Gazpromot.

A nukleáris energia terén vegyes volt a mérleg: a cseh kormány 2014 áprilisában törölte a temelíni atomerőmű bővítésére vonatkozó tendert (World Nuclear News 2014a), amelyen pedig az orosz Atomsztrójeuszport és a cseh Škoda konzorciuma esélyes induló lett volna; ugyanakkor a magyar kormány 2014 decemberében véglegesítette a paksi atomerőmű két új blokkjának építéséről szóló megállapodást a Joint-Stock Company Nizhny Novgorod Engineering Company Atomenergoproekt orosz állami vállalattal (Paks2 2014). Folytatódott a finn Fennovoima konzorcium és a Roszatom együttműködése is a Hanhikivibe tervezett, 1200 megawattos atomerőmű megépítése érdekében (World Nuclear News 2014b).

Az észak-atlanti szövetség és Oroszország viszonya is alapvetően változott meg. A Krim orosz megszállása után, 2014 áprilisában a NATO lényegében minden együttműködést felfüggesztett Oroszországgal, ideértve a rendszeres konzultációs fórumként szolgáló NATO–Oroszország Tanács működését is (NATO 2016).

A 2014 szeptemberében tartott, walesi NATO-csúcson az ukrainai eseményekre válaszul a szövetség ismét területe védelmét helyezte a feladatok középpontjába. Bár ekkor még nem született döntés arról a lengyel és balti javaslatról, hogy 10 ezer NATO-katona települjön Lengyelországba, a keleti szárny védelme ezzel együtt is abszolút prioritássá vált. Így a lengyelországi Szczecinben működő parancsnokságot elkezdtek arra felkészíteni, hogy szükség esetén képes legyen az 5. cikkely szerinti, tehát kollektív védelmi műveletek irányítására. Emellett döntöttek arról is, hogy a NATO Reagáló Erőn (NRF, NATO Response Force) belül nagyon magas készsűtségű, két–öt napon belül bevethető egységet (VJTF, Very High Readiness Task Force) hoznak létre, éppen a krímihez hasonló, meglepetésszerű támadások elhárítására (SZENES 2014: 8). Emellett a NATO egyre fokozódó, igen sokrétű kiképzési és kibervédelmi segítséget is biztosított Ukrajnának.

A NATO 2016-tól kezdve csapattelepítésekkel is hozzájárul a keleti szárny, tehát a balti államok és Lengyelország védelméhez. Mind a négy országba egy-egy zászlóaljnyi, többnemzetiségű NATO-erő települt, a szccecini parancsnokság alárendeltségében.

Néhány zászlóaljtól természetesen nem lehetett reálisan azt várni, hogy feltartóztasson egy nagy léptékű orosz támadást, de nem is ez volt a céljuk. A többnemzetiségű jelenlét mögött az volt a – botlódórtnak (*tripwire*) is nevezett – logika, hogy mivel mind a négy zászlóaljat a NATO egy-egy jelentős katonai hatalma vezette (Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Kanada és Németország), ezért az esetleges orosz támadás hatására ezek az országok biztosan nagyszámú katonát veszítenének, ami biztosan kiváltaná a szövetség egészének hadba lépését Moszkva ellen.

Fegyverszállításokra azonban ebben az időszakban még csak igen korlátozott léptékben került sor. Az Egyesült Államok 2016-tól kezdve elkezdett ugyan kisszámú Javelin harckocsi-elhárító rakétát, mesterlövészpuskákat, tüzérségi felderítőradarokat és más eszközöket szállítani Ukrajnának, ezek azonban csak arra voltak alkalmasak, hogy erősítsék az ukrán hadsereg védelmét az ekkorra már megmerevedett kelet-ukrajnai front mentén. Egy nagy léptékű orosz támadás elhárításához a 2022 előtt nyújtott segítség teljes mértékben alkalmatlan lett volna.

Az EU és a NATO mellett érdemes kitekinteni néhány más együttműködési fórumra is. A politikai értelemben vett Nyugat és Oroszország kapcsolatában a Krím megszállása annyiban jelentős törést okozott, hogy a világ legfejlettebb országait tömörítő G8 szervezet nem orosz tagjai lemondták a 2014. március 24-re Szocsiba tervezett csúcstalálkozón való részvételt, és felfüggesztették Oroszország tagságát a szervezetben. Ugyanakkor Moszkva a tágabb, G20-as körnek tagja maradhatott (Sz. BÍRÓ 2019). Nem került sor arra sem, hogy Oroszország tagságát más szervezetekben tartósan korlátozzák. A Krím után Moszkva szavazati jogát felfüggesztették ugyan az Európa Tanácsban, ám Oroszországot nem zárták ki a szervezethez (ESI [é. n.]).

Összességében tehát úgy lehet jellemezni a 2014 és 2022 közötti időszakban a Nyugat és Oroszország kapcsolatait, hogy jelentős politikai elhidegülésre és számos együttműködési csatorna felfüggesztésére került sor ugyan, permanens szakítás azonban nem következett be. Ekkor még volt elméleti esély a kapcsolatok rendbe hozására – annál is inkább, mert az uniós szankciók legnagyobb része is a kelet-ukrajnai rendezésről szóló minszki megállapodások teljesítéséhez volt kondicionálva. Ha Moszkva hajlandó lett volna ebben engedményeket tenni, a történelem jó eséllyel másképp alakult volna.

2022 után: a nyílt törés időszaka

Ám éppen az ellenkezője történt. A 2022. februári eszkaláció szinte minden intézményszerű politikai kapcsolatot elvágott Oroszország és a Nyugat között. Ami közvetlenül

Ukrajnát illeti, a nagy léptékű orosz agresszió semmissé tette a 2014 óta a fegyverszüneti tárgyalások keretében szolgáló minszki megállapodásokat, amelyekben Oroszország *de jure* nem a konfliktus résztvevőjeként, hanem közvetítőként szerepelt. Ennek a nyílt putyini hadüzenet értelemszerűen véget vetett.

Így az EU és Oroszország között megszűnt mindenfajta politikai együttműködés, a nagykövetségek létszámát a legtöbb ország jelentősen lecsökkentette, és a magas szintű találkozók is elmaradtak. Az EU felfüggesztette az oktatási és kutatási együttműködést is Oroszországgal (KILLEEN 2022), megszakította a kapcsolatokat a rendőri együttműködést koordináló Europol (RIEHLE 2022), az Európa Tanács pedig kizárta Oroszországot (CoE 2022) tagjai közül. Az EU lezárta légterét az orosz légi közlekedési vállalatok előtt (BBC 2022), és ugyanígy járt el az Egyesült Államok is. Erre válaszul Oroszország hasonló intézkedést hozott, így 2022 tavaszától megszűnt a közvetlen légi összeköttetés az EU és az Egyesült Államok, illetve Oroszország között.

Az EU szankciókkal sújtotta az orosz pénzügyi szektort, a bankrendszert, számos orosz állami vállalatot és az orosz energiaszektor is. A 2014–2022 közötti időszakról eltérően az újonnan bevezetett szankciók már bármiféle haditechnikai együttműködést megtiltottak Oroszországgal, ideértve a részegységek és alkatrészek exportját is. Ez igen súlyosan érintette az orosz védelmi ipart, jelentősen visszavetve például a harcokcsik, robotrepülőgépek és helikopterek gyártását. Bár Oroszország sokrétű módon igyekszik megkerülni a nyugati technológiai szankciókat (FT 2023), többek között fedőcégek és közvetítő országok felhasználásával, a nyugati büntetőintézkedések súlyos problémákat okoznak.

A 2022 februárja után bevezetett uniós szankciók ráadásul olyan tekintetben jelentősen különböznek a korábbiaktól, hogy egy részük nem határozott, hanem határozatlan időre szól – ilyenek például a szén- és az olajimport korlátozásáról szóló döntések. Másképp fogalmazva ezeket immár nem kell félévente vagy évente hosszabbítani, hanem mindaddig hatályban maradnak, amíg nem születik ellenkező értelmű döntés.

Az intézményes szankciók mellett hasonlóan lényeges volt az is, hogy 1000-nél több (Yale School of Management 2023) nyugati nagyvállalat döntött úgy, hogy az Ukrajna elleni agresszióra válaszul vagy teljesen kivonul az orosz piacról, vagy legalábbis felfüggeszti ottani működését. Elhagyta az orosz piacot számos autógyár és autóipari beszállító, így a Stellantis konzorcium, a Bosch, a Mercedes, a Volvo, nagyon sok informatikai és szolgáltató vállalat, de még számos luxusipari cég is. Különösen súlyosan érinti az orosz államot, hogy a két legnagyobb repülőgépgyártó, a Boeing és az Airbus is kivonult az orosz piacról, alkatrészellátás nélkül hagyva az országot.

Radikális változások történtek az energetikában is, az EU ugyanis, eltérően a 2014–2022 közötti időszaktól, korábban elképzelhetetlenül radikális lépéseket tett annak érdekében, hogy csökkentse a függést Oroszországtól. Ami a földgázról, az első lépések már Ukrajna február 24-i lerohanása előtt megkezdődtek. A német kormány két nappal korábban, 2022. február 22-én jelentette be, hogy válaszul arra, hogy Oroszország előző nap, február 21-én egyoldalúan elismerte az úgynevezett Donyeck és Luhanszki Népköztársaság nevű, kelet-ukrajnai szakadár kváziállamok függetlenségét, leállítja az Északi Áramlat 2 vezetéket engedélyezési eljárását. Ez *de jure* a vezetéket végén jelentette; *de facto* erre 2022 őszén került sor, amikor máig tisztázatlan körülmények között robbantás következtében megsemmisült az Északi Áramlat 1–2 vezetékhálózata összesen négy csőéből három.

A nagy léptékű invázió elindulását követően az EU-tagországok mind igyekeztek kiváltani az orosz gázimportot, annak árán is, hogy 2022 második felében radikálisan magas árakat kellett fizetni a földgázért, és korlátozó intézkedésekre is szükség volt. Végeredményképpen az Európai Unió az invázió első évfordulóján már 80%-kal csökkentette az orosz gáz importját az előző évihez képest (KARDAŠ 2023).

Az olajimport területén a 2022. május végén elfogadott és június elején hatályba lépett hatodik szankciós csomag decembertől kezdve megtiltotta az orosz nyersolaj, 2023 februárjától pedig az olajtermékek vezetéken történő importját. Kivételt egyedül Magyarország kapott, tekintettel az orosz olaj által betöltött kulcsfontosságú szerepre az ország energiaimportjában. Ezzel együtt is az EU egésze 90%-kal csökkentette az orosz olaj közvetlen importját (EuroNews 2023). Bár orosz olaj továbbra is érkezik harmadik országokon – például Törökország, India, Nigéria stb. – keresztül, az EU által bevezetett, hordónkénti 100 dolláros „ársapka” hatására az orosz költségvetés olajexportból származó bevételei igen jelentősen, körülbelül 30%-kal csökkentek (Moscow Times 2023).

A nukleáris energia terén is jelentősen gyengültek Oroszország és a Nyugat kapcsolatai. A cseh kormány 2022 áprilisában úgy döntött, hogy az orosz Roszatom egy leányvállalata helyett a Westinghouse és a Framatome szállítsa a fűtőanyagot a temelíni reaktorhoz, emellett kiszorította az orosz tőkét az ország legfontosabb nukleárisenergia-ipari vállalatából, a Škoda JS-ből is (DĚBIEC 2023). Ezzel Csehország radikálisan csökkentette függését az orosz nukleáris energiától. Finnországban az invázió után, 2022 májusában a Fennovoima konzorcium a sorozatos késésekre hivatkozva felmondta az együttműködést a Roszatommal. Így Moszkva számára egyedül a magyarországi Paks II. projekt maradt olyan lehetőségként, hogy az Európai Unió területén építhessen atomerőművet.

A háborúra válaszul a NATO további csapaterősítéseket vezényelt a keleti szárny védelmére, immár nemcsak a Baltikumra, de Romániára és Bulgáriára is (NATO 2022).

A szövetség emellett a 2022 júniusában tartott madridi csúcson úgy döntött, hogy minden korábbinál intenzívebb és kiterjedtebb módon kezdi támogatni Ukrajnát. Ennek leglényegesebb eleme, hogy a NATO immár hadfelszerelést is szállít Ukrajnának, így például biztonságos kommunikációt lehetővé tévő rádiókat, egyéni védőfelszereléseket, egyenruhákat, aknamentesítési és drónok elleni eszközöket, valamint számos más felszerelést is. Lényeges részlet, hogy a szövetség egésze fegyvert továbbra sem szállít Ukrajnának – viszont politikai értelemben kifejezetten támogatja, hogy az egyes tagországok ezt megtegyék.

Ez elvezet ahhoz a változáshoz, amely alapvetően hat ki mind a háború kimenetelére, mind a Nyugat és Oroszország jövőbeli viszonyára. Ez a tényező: a nyugati fegyverszállítások Ukrajnának. A 2022 februárja előtti eszkaláció előtt szinte elképzelhetetlen volt nemcsak egy ilyen léptékű háború az európai kontinensen, de az is, hogy az EU országai nehézfegyverekkel támogassák egy folyamatban lévő háborúban az egyik harcoló felet – és különösen az, hogy ezt Oroszországgal szemben tegyék. Jelen tanulmány lezárásának idején viszont néhány kivétellel már az összes EU- és NATO-tagország aktívan támogatja Ukrajnát fegyverrel és lőszerrel. Sőt, a támogatók köre ennél bővebb: a ramsteini találkozókra, amelyek célja Ukrajna katonai megsegítése, 50-nél több ország vesz részt, köztük Ausztrália, Japán és Marokkó is (Reuters 2023). Vízválasztó az is, hogy az Európai Unió a közösségi költségvetés terhére, a European Peace Facility keretében nemcsak hadfelszerelést, de fegyvert és lőszert is vásárol Ukrajnának (EC 2023b).

Az Ukrajnának átadott fegyverek köre és száma igen jelentősen bővült a 2016-tól kezdődően szállított, alapvetően védelmi jellegű eszközökhöz képest. A 2022. februári eszkaláció után közvetlenül Kijev elsősorban még gyalogsági fegyvereket kapott, mert ezeket könnyen lehetett szállítani és az ukrán csapatokat a használatukra kiképezni. Tavasztól kezdve már tüzérségi és légvédelmi fegyverek, sőt, harckocsik is érkeztek, igaz, ekkor elsősorban még az egykori Varsói Szerződés államaiból, elsősorban Lengyelországból, Csehországból és Bulgáriából. A nyugati tüzérségi eszközök szállítása 2022 nyarán kezdődött meg (TAROCIŃSKI–WILK 2023), 2023 tavaszától Ukrajna már nyugati harckocsikat is kap, jelen fejezet lezárása idején pedig már az F-16-os vadászpilóta gépek átadásáról is formálódik a konszenzus.

Ugyanez Oroszország szemszögéből egyre inkább úgy jelenik meg, hogy Moszkva immár nemcsak Ukrajna ellen folytat „különleges katonai műveletet”, hanem *de facto* az egész Nyugattal hadban áll. Egyes radikálisabb orosz elemzők arra számítanak (KARAGANOV 2023), hogy a Nyugattal való szembenállás az ukrajnai háború lezárulta után is folytatódik majd, és olyan orosz nagykövet is akad, aki

a fegyverszállításokra válaszul nyíltan a NATO Oroszország ellen folytatott háborújaként jellemzi az ukrajnai eseményeket (STEPANOV 2023). A 2023. március 31-én nyilvánosságra hozott új orosz külpolitikai koncepció (Permanent Mission of the Russian Federation to the EU 2023) már nyílt célként hirdeti meg a Nyugattól való elfordulást és az orosz külpolitika átorientálását Kína, India, illetve az ázsiai és afrikai országok felé.

Mindezek alapján igen valószínűtlen, hogy a Nyugat és Oroszország viszonyában bármiféle érdemi javulás következhetne be mindaddig, amíg az ukrajnai háború nem jut nyugvópontra. Sőt, figyelembe véve az orosz kül- és biztonságpolitikai elit erős Nyugat-ellenességét (KIMMAGE–LIPMAN 2023), erősen kérdéses, hogy a háború lezárulta után Moszkva mennyire lesz majd nyitott bármiféle normalizációra.

Oroszország a posztszovjet térségben: a gyengülő exhegemón

A posztszovjet térségben a 2022-es eskaláció kevésbé hozott drámai fordulatot, mint Moszkva és a Nyugat viszonyában, inkább csak felgyorsította a már eleve zajló távolodási folyamatokat. Módszertani szempontból fontos megjegyzés, hogy Ukrajna, bár a posztszovjet térség része, mégis kívül esik jelen fejezet fókuszán, a 2014-ben kezdődött orosz agresszió ugyanis értelemszerűen alapvetően változtatta meg a két ország viszonyát. Mivel arra területi okokból nincs lehetőség, hogy a régió minden országának áttekintsük az Oroszországhoz fűződő kapcsolatait, így a fejezet a vizsgált időszak leginkább meghatározó eseményeire fókuszál.

2014–2022: egyre távolabb Moszkvától

A Krím félsziget 2014 tavaszán történt orosz megszállása és törvénytelen annexiója a posztszovjet térség minden országában nagy nyugtalanságot keltett a politikai elit körében. Részben azért, mert a félsziget megszállásával Moszkva megszegté saját, korábban Ukrajnának adott területi és biztonsági garanciáit is, és ez megkérdőjelezte a többi posztszovjet országnak adott orosz garancia érvényét is. Ennél aggasztóbb volt, hogy Moszkva a krími orosz kisebbségek védelmével igyekezett legitimálni a beavatkozást, ami értelemszerűen nem nyugtatta meg azokat a posztszovjet országokat, amelyekben jelentősebb számú orosz kisebbség él.

Különösen igaz volt ez Kazahsztánra, ahol az ország lakosságának mintegy 11%-át kitevő oroszok döntően az északi, orosz határ mentén élnek. A helyzetet tovább élezte egy 2014. augusztusi Putyin-beszéd, amelyben az orosz elnök megkérdőjelezte a kazah állam létjogosultságát (TRAYNOR 2014). Erre válaszul Nurszultan Nazarbajev akkori kazah elnök azzal fenyegette meg Moszkvát, hogy Kazahsztán kész kilépni az Eurázsiai Gazdasági Unióból. Bár az orosz fenyegetés nem ismétlődött meg, Moszkva és Asztana kapcsolatai jelentősen lehűltek (MICHEL 2014). Emellett a kazah vezetés felismerte, hogy Oroszország erőit egyre jobban leköti az ukrajnai háború, így Asztana a 2014 utáni időszakban egyre aktívabban kereste a multivektorális külpolitika lehetőségeit (MIKOVIC 2023), és szorosabbra fűzte kapcsolatait nemcsak közvetlen szomszédaival, ideértve Kínát is, hanem olyan távolibb partnerekkel is, mint Törökország és Irán.

A kazah–orosz viszony további lehűlését hozta Nazarbajev elnök 2019-ben történt távozása a hatalomból. Az 1940-ben született, így a posztszovjet politika igazi veteránjának számító Nazarbajev menedzselte átmenettel kívánt távozni, így bár az elnöki széket átadta megbízható bizalmasának, a volt miniszterelnök és kétszeres külügyminiszter Kaszim-Zsomart Tokajevnek, számos hatalmi kompetenciát magánál tartott, emellett létrehozta önmaga számára a leginkább „a haza atyjaként” fordítható *Elbaszi* tisztséget, amely élethosszig tartó mentelmi jogot is biztosított neki. Bár az átmenet eleinte sikeresnek tűnt, a Tokajevhez köthető elitek fokozatosan megelégték a Nazarbajev-klán gyámkodását, és a 2022 januárjában kitört zavargásokat kihasználva eltávolították a volt elnököt és bizalmasait a hatalomból. A stabilizációban látványos, ám valójában kevésbé jelentős szerepet játszott az Oroszország által vezetett Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete, amely – történetében elsőként – rövid válságkezelő misszióval segítette a rend helyreállítását Kazahsztánban (WAGNER 2024). Bár ennek révén Moszkva hallgatólagosan jóváhagyta a tokajevi hatalomátvételt, az új kazah vezetés már sokkal kevésbé volt Moszkva-barát, mint Nazarbajev.

Hasonló, az orosz dominanciától távolodni igyekvő külpolitikai fordulat zajlott le a térség minden országában, és az Oroszországtól való távolodás szándéka esetenként belpolitikai fordulatban is manifesztálódott. Moldovában 2009 óta szinte folyamatos belpolitikai válságot tartott fenn a Nyugat-barát és oroszbarát erők versengése. A változás 2020-ban kezdődött, amikor az elnökválasztáson a korábbi miniszterelnök, Maia Sandu győzelmet aratott a hatalomban lévő oroszpárti elnök, Igor Dodon felett, majd a 2021-es, előre hozott parlamenti választásokat is a nyugatos politikai erők koalíciója nyerte.

A posztszovjet országok Oroszországtól való távolodási szándékát az Európai Unió is támogatta. Hosszas tárgyalások után 2016-ban három országgal, Ukrajnával, Moldovával és Grúziával is aláírták a társulási megállapodást (Association Agreement),

amely a részleges szabad kereskedelmet is lehetővé tévő mély és átfogó szabad kereskedelmi megállapodással (Deep and Comprehensive Free Trade Agreement) is kiegészült. Örményország Oroszországtól való erős függése miatt ugyan csatlakozott a Moszkva által dominált Eurázsiai Gazdasági Unióhoz, ám 2017-ben megkötötte saját, egyfajta egyszerűsített társulási megállapodásnak is tekinthető egyezményét, az átfogó és továbbfejlesztett partnerségi megállapodást (Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement). A nyugatos orientáció tehát intézményes szinten is egyre látványosabban manifesztálódott a térség egyes országaiban.

Belarusz: a nyugati nyitástól a teljes zárásig

Korlátozott fordulatra került sor még a Moszkva szoros katonai szövetségesének számító Belaruszban is. Aljakszandr Lukasenka belarusz elnök 2014 nyarán, attól tartva, hogy az esetleges gyors ukrainai siker után Moszkva figyelme esetleg Minszk felé fordul, gyors és radikális nyitást hajtott végre a belarusz külpolitikában. A cél az volt, hogy az ország nyugati kapcsolatait javítva nagyobb eséllyel tudjon ellenállni Oroszország esetleges agresszív szándékainak (WILSON 2015). Ennek leglátványosabb eleme az volt, hogy Belarusz felajánlotta, hogy közvetít Moszkva és Kijev között. Ezt nemcsak a felek, de a minszki fegyverszüneti tárgyalásokon részt vevő Németország, Franciaország és az EBESZ képviselői is elfogadták, annak ellenére, hogy Belarusz *de jure* Oroszország katonai szövetségese volt.

A minszki vezetés annak érdekében, hogy javítsa a Nyugathoz fűződő kapcsolatait, nemcsak a bebörtönzött politikai foglyok jelentős részét engedte szabadon, hanem a 2015-ös elnökválasztásokat is relatíve erőszakmentesen vezényelte le. Érdekesség, hogy bár Lukasenka választási győzelme természetesen nem lehetett kérdés (BBC 2015), a belarusz ellenzék – eltérően a 2006-os és a 2010-es elnökválasztástól – ezúttal nem igyekezett komoly kihívóként fellépni a rezsimmel szemben. Érzékelté ugyanis, hogy ha a választásokat követően bármiféle belpolitikai instabilitás lépne fel, az ürügyet adhatna Oroszországnak a beavatkozásra.⁴ Belarusz az Egyesült Államok és a NATO irányába is tett tapogatózó lépéseket. Ennek a leglátványosabb eredménye az volt, hogy az amerikai védelmi miniszter helyettese, Michael Carpenter 2016. március 30-án Minszkbe látogatott; másfél évtizede ő volt a legmagasabb rangú amerikai politikus Belaruszban.

⁴ Interjú a 2015-ös elnökválasztás egyik ellenzéki jelöltjével. Vilnius, 2017. október.

A nyitás mögött nemcsak politikai, hanem gazdasági motivációk is meghúzódtak (AYRES 2016). Az orosz gazdaság lassulása, majd recessziója súlyosan érintette a Moszkvával nagyon szorosan együttműködő, attól ezer szállal függő Belaruszt is. Lukasenka a gazdasági helyzet stabilizálása érdekében Nyugatról remélt kedvező hiteleket, később befektetőket is.

A belarusz fordulat 2020-ban ért gyors és véres véget. Az augusztusi, még belarusz léptékkal is jelentősen elcsalt elnökválasztást követően az ellenzék országszerte tüntetésekbe kezdett, amelyre a Lukasenka-rendszer Moszkva támogatásával példátlan erőszakkal válaszolt. Az ellenzéki tüntetéseket vérbe fojtották, tízezreket (!) börtönöztek be hosszabb-rövidebb időre, az ellenzék vezetőit pedig részben külföldre kényszerítették, mint Szvjatlana Cihanouszkaja elnökjelöltet, vagy letartóztatták, mint Andrej Dzmatrijeut. Lukasenka a tüntetéseket csak annak köszönhetően tudta leverni, hogy az orosz vezetés széles körű politikai, információs, biztonsági és titkosszolgálati támogatást nyújtott neki, ezzel sokkal szorosabbá vált a függése Moszkvától, mint korábban bármikor. Oroszország nem is habozott kihasználni a lehetőséget, hogy saját hasznára korlátozza Belarusz szuverenitását: 2021-től kezdve az eddig meglévő katonai objektumokon túl harcoló erőket kezdett telepíteni Belaruszba, ezzel lényegében előkészítve azt, hogy a 2022-es invázióban Belarusz már Moszkva szoros szövetségeseiként támogassa a műveleteket, és ezzel lényegében hadviselő féllé váljon.

*A 2020-as karabahi háború:
az orosz dominancia török kihívója*

A korszaknak az ukrajnai háború mellett a legjelentősebb és legnagyobb hatású katonai konfliktusa a karabahi háború fellángolása volt. Azerbajdzsán 2020 őszén nagy léptékű támadást indított az örmény fennhatóság alatt álló Hegyi-Karabah ellen. Az azeri haderő, köszönhetően egyrészt az olajbevételekből végrehajtott haditechnikai fejlesztéseknek (IISS 2020), másrészt a Törökországtól kapott kiképzési, hírszerzési és haditechnikai támogatásnak, alig másfél hónap után győzelmet aratott. Ebben kulcsszerepet játszottak a Törökországból kapott TB-2 Bayraktar támadódrónok, amelyekkel szemben az elavult, szovjet eszközökkel rendelkező karabahi légvédelem tehetetlen volt.

A november 9-én megkötött fegyverszünetet a felek orosz közvetítéssel hozták tető alá. A Moszkvában aláírt megállapodás értelmében (EGERESI–RÁCZ–JÓJÁRT 2022)

a Hegyi-Karabah körül elhelyezkedő, szintén örmény megszállás alatt lévő hét azeri megye visszakerült Baku fennhatósága alá, hasonlóan a háború során visszaszerzett karabahi területekhez, ideértve Susi városát is. Az örmények kezén Karabah északi része maradt, a régió fővárosával, Xankəndivel (örményül Sztepanakert) együtt. A megállapodás betartását egy Oroszország által küldött békefenntartó misszió szavaltotta, amely a tüzszünet ellenőrzése mellett a Karabahot Örményországgal összekötő, kulcsfontosságú lacsini korridor védelmét is ellátta. A fegyverszüneti egyezményrel párhuzamosan török–orosz közös katonai megfigyelő központot is létrehoztak, amely szintén a tüzszünet betartását volt hivatott ellenőrizni.

Örményország a háború során többször is próbált segítséget kérni Oroszországtól, hivatkozva a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete keretében fennálló, kollektív védelmi garanciára. Moszkva azonban arra hivatkozva utasította el a segítségnyújtást, hogy a háború Örményország területét nem, csak az Azerbajdzsánhoz tartozó hegyi-karabahi régiót érinti, ez pedig nem tartozik a szerződés hatálya alá. Az orosz tartózkodásban az is szerepet játszott, hogy Azerbajdzsán igen jelentős vásárlója volt az orosz fegyvereknek, és ezt Moszkva nem kívánta veszélybe sodorni.

A háborús vereség megrendítette ugyan Nikol Pasinjan örmény miniszterelnök kormányát, de elhúzódó belpolitikai válság után (HAUER 2021; GIRAGOSIAN 2021) hatalmon tudott maradni, így rá maradt a tanulságok levonása is. Az örmény vezetés felmérte, hogy az immár Törökország által is teljesen nyíltan támogatott Azerbajdzsánnal szemben nem számíthat Moszkva védelmére, így szükségessé vált a külpolitika fokozatos reorientációja, részben a Nyugat, részben pedig Törökország felé.

2022 után: az invázió mint katalizátor

Az Ukrajna elleni nyílt, nagy léptékű orosz agresszió sokként érte a posztszovjet térség országait. A 2014 óta jelen lévő fenyegetési potenciál sokkal súlyosabbá vált, hiszen az orosz „különleges katonai művelet” Ukrajna önálló államiságának megszüntetésére és az ország végleges alávetésére irányult. A régió országai igen eltérő módon reagáltak a kialakult helyzetre; összességében úgy lehet jellemezni, hogy az orosz invázió felgyorsította mindazokat a folyamatokat, amelyek már 2022 februárja előtt is jelen voltak. Ebben stratégiai szinten talán a legfontosabb változást az jelentette, hogy az ukrajnai háború nemcsak intenzívebbé vált, de földrajzi értelemben is kiterjedt azzal, hogy Belarusz is bekapcsolódott Oroszország oldalán.

Belarusz hadviselő féllé válik

A 2022. február 24-én indult támadás legfontosabb műveletét, a Kijev elleni offenzívát az orosz hadsereg Belarusz területéről hajtotta végre. A felvonulás fedéseként a Szövetségi Elhatározás (Szojuznaja Resimoszty) nevű (McDERMOTT 2022), orosz–belarusz közös hadgyakorlat szolgált, amelyet 2022. február 10. és 20. között hajtottak végre. A háborúban Belarusz teljes körű befogadó nemzeti támogatást nyújtott az orosz haderőnek. Az orosz hadsereg belarusz területről és légtérből indít támadásokat Ukrajna ellen, korlátozás nélkül használja a belarusz katonai infrastruktúrát, sőt, a haditechnikai veszteségek pótlására már a belarusz hadsereg nehézfegyverzetét és felszerelését is elkezdte elszállítani (SLUNKIN 2022). Egyetlen olyan lépés van, amelyről Belarusz mind ez ideig tartózkodott: Minszk katonákat nem küld az Ukrajna elleni háborúba. Ennek a belarusz hadsereg alapvető gyengeségén túl valószínűleg az is az oka, hogy a belarusz társadalom egészében nagyon népszerűtlen az ukrainai katonai szerepvállalás gondolata (Belarus Polls 2022), a Lukasenka-rezsim pedig nem akarja élezni a belpolitikai helyzetet.

A belarusz szerepvállalást az Ukrajna elleni háborúban az teszi különösen tragikussá, hogy Minszknak semmiféle követelése nincs Kijevvel szemben. Nincs olyan politikai, gazdasági vagy katonai cél, amelyet Belarusz a háború segítségével tudna vagy akarna realizálni Kijevvel szemben. Jól látható tehát, hogy az a manőverezési képesség, amelyre a belarusz diplomácia 2014-ben még képes volt, 2022-re teljesen megszűnt.

Az ország szuverenitásának további, súlyos korlátozását jelentette, hogy Oroszország bejelentette, 2023 nyarán harcászati nukleáris fegyvereket telepít Belarusz területére (FAULCONBRIDGE 2023). Az eszközök továbbra is az orosz hadsereg parancsnoksága alatt maradnak, nem arról van szó tehát, hogy Belarusz is atomhatalommá vált volna. Ezzel együtt az országba telepített atomfegyverek még erősebben alárendelik Belaruszt az orosz hadigépezetnek, és még tovább csökkentik Minszk még megmaradt önállóságát.

Teljes azeri dominancia Karabahban

Ahogy haladt előre az ukrainai háború, a harcok az Oroszországi Föderáció fegyveres erőinek egyre nagyobb részét vették igénybe. Ez azzal is járt, hogy Moszkva kénytelen volt csökkenteni mind Örményországban állomásozó, mind Hegyi-Karabahba telepített békefenntartó erői létszámát és fegyverzetét. A hegyi-karabahi misszió első,

harcedzett parancsnokát, Rusztem Muradov tábornokot az orosz hadvezetés még 2021 őszén hazarendelte, gyaníthatóan már az invázió előkészítésének keretében, utóda, Mihail Koszobokov pedig nem tudott felnőni a feladathoz.

Az azeri fél kihasználta az örmény területek biztonságát garantáló orosz kontingens gyengeségét, és először 2022 márciusában, majd augusztusban indított kisebb támadásokat a karabahi örmény állások ellen. Mivel az orosz erők nem akadályozták meg ezeket a műveleteket, Baku felbátorodott, és 2022 szeptemberében az örmény–azeri határ szinte teljes hosszában korlátozott támadásokat indított. A néhány napig tartó incidenseknek közel 300 halálos áldozata volt, kétharmaduk örmény katona (ICG 2023).

Nem sokkal később, 2022 decemberében újabb összecsapásokra került sor, mind az azeri–örmény határon, mind Karabahban. Magukat „környezetvédelmi aktivistáknak” tettető azeriek blokád alá vonták a Karabahot Örményországgal összekötő lacsini korridort, súlyos humanitárius válságot idézve elő a szakadár régióban. Az orosz békefenntartó kontingens képtelen volt megakadályozni a folyosó elvágását (KUCERA 2022).

Örményország ezúttal is hiába kért segítséget a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetétől. Válaszként az örmény vezetés 2023 januárjában lemondta a szervezet Örményországba tervezett hadgyakorlatát, márciusban pedig bejelentette, hogy Jereván nem jelöl örmény tagot a KBSZSZ rotációs alapon betöltött főtítkárhelyettesi posztjára (MGDESYAN 2023).

Párhuzamosan a KBSZSZ-ben való részvétel csökkentésével az örmény vezetés az EU-hoz fordult segítségért az ország külső határainak védelme érdekében, hogy ne ismétlődjenek meg a 2022-es összecsapások. A tárgyalások 2022 októberében kezdődtek, először egy polgári megfigyelőmisszió felállításáról, amelynek állományát a grúziai EUMM-misszió állományából vezényelték át a térségbe (EC 2023a). Ezt követően az EU 2023 januárjában teljes értékű, a közös biztonság- és védelempolitika (CSDP) keretében szervezett polgári missziót indított Örményországban (EEAS 2023).

Jereván azt is felismerte, hogy Hegyi-Karabahot erős orosz támogatás nélkül képtelen megvédeni. Így az örmény vezetés már 2022 októberében tárgyalásokat kezdett Bakuval egymás szuverenitásának kölcsönös elismeréséről. Az orosz biztonsági garanciák ismételt kudarca után végül Pasinjan miniszterelnök 2023. május 22-én bejelentette, hogy Jereván kész elismerni Hegyi-Karabahot Azerbajdzsán részeként azzal a feltétellel, hogy Baku garantálja az ott élő örmények biztonságát. Ezzel egy időben bejelentette azt is, hogy Örményország ki fog lépni a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetéből (EURActiv 2023).

További távolodás Oroszországtól

Az invázió felgyorsította a kazah vezetés távolodását is Oroszországtól. Moszkva az első nyugati szankciók bevezetése után bejelentette, hogy saját élelmiszer-ellátásának biztosítása érdekében felfüggeszti bizonyos mezőgazdasági termékek exportját az Eurázsiai Gazdasági Unió országaiba (Reuters 2022). Erre válaszul a kazah vezetés március végén deklarálta, hogy az Eurázsiai Gazdasági Unióban fennálló tagsága ellenére sem kíván részt venni abban, hogy megsértse az Oroszországgal szemben hozott nyugati fegyverembargót. Hasonlóan nyilatkozott a többi tagállam vezetése is, leszámítva Belaruszt, amely ekkor már maga is nyugati szankciók hatálya alatt volt.

Valójában a kazah vezetés igazolhatóan szemet huny afelett, hogy Oroszország a nyugati szankciókat megkerülve kettős felhasználású termékek egész sorát importálja Kazahsztánon keresztül. A probléma olyan léptékű, hogy az EU 2023 júniusában hivatalosan is felszólította Aszتانát, hogy segítsen betartatni a szankciókat (RFE/RL 2023b). Arra vonatkozó információ azonban jelen fejezet lezárásáig nem merült fel, hogy Kazahsztán fegyvert is szállítana vagy átengedne a területén Oroszország felé, ami jól mutatja, hogy az asztanai vezetés nem kívánja megkockáztatni, hogy maga is szankciók alá kerüljön.

Az Ukrajna elleni támadás katalizálta Moldova erőfeszítéseit is az Oroszországtól való távolodásra. Ebben kulcsszerepet játszik a transznisztriai konfliktus és a szakadár régióban állomásozó orosz katonák. Ha ugyanis az orosz hadsereg a háború elején elérte volna Odesszát, elvágva Ukrajnát a Fekete-tengertől, nagy valószínűséggel nem haboztak volna kihasználni Moldova katonai gyengeségét sem. A moldovai vezetés ennek megfelelően a háború elején szükségállapotot vezetett be (IBRAGIMOVA 2023), ami jelentősen kitágította a kormány cselekvési lehetőségeit (REMLER 2022). Ukrajnával szoros együttműködésben Chişinău teljes mértékben elszigetelte Transznisztriát, jelentősen csökkentve a szeparatisták által jelentett fenyegetést. Emellett a kormány javaslatára a moldovai alkotmánybíróság 2023 júniusában betiltotta a nyíltan és váltaltan oroszbarát oligarcha, Ilan Şor saját magáról elnevezett pártját, ezzel kiiktatva a legjelentősebb oroszbarát politikai erőt (RFE/RL 2023a).

Az orosz–kínai viszony

Oroszország és a Kínai Népköztársaság viszonyában a háború 2022. februári kirobbanása kevésbé hozott forradalmi változást, mint az akár a Nyugathoz, akár a posztszovjet térséghez fűződő kapcsolatokban.

Az Ukrajna elleni háború 2014-es kitörése előtt Oroszország nem fordított kiemelt figyelmet a Kínával fennálló kapcsolatok erősítésére. Így a Krím megszállását és a kelet-ukrajnai eseményeket követő nyugati szankciók miatt Moszkva időzavarba került, mivel hirtelen akarta megteremteni a nyugati kapcsolatok politikai és gazdasági alternatíváját.

A két rendszert ideológiai alapon összekötötte és összeköti az erős Amerika-ellenesség és a Nyugattal szembeni szkepticizmus. Ez az ideológiai hasonlóság 2014 óta egyértelműen meghatározza a kínai–orosz kapcsolatok hivatalos kommunikációját: Hszi Csin-ping már 2019-es moszkvai látogatás során a legjobb barátjának nevezte Putyin elnököt, és hosszan beszélt a kettejük között meglévő „mély barátságról” (BBC 2019).

Ami azonban a Nyugathoz való viszony tényleges tartalmát illeti, alapvető különbségek vannak Moszkva és Peking között. Exportorientált gazdaságként Kína igen mélyen, rendkívül diverzifikált exportszerkezettel volt integrálva a világkereskedelembé, míg Oroszország exportjának legnagyobb részét a szénhidrogének tették ki. Ennélfogva egészen más a két rendszer hajlandósága arra, hogy nyílt gazdaságipolitikai konfliktust vállaljon a Nyugattal. Ennek fényében nem meglepő, hogy Kína sem ismerte el a Krím felszigetét Oroszország részeként; a várható külföldi reakciók mellett azért sem, mert Kína számára a területi integritás kérdése kiemelt fontosságú saját, Tajvannal fennálló konfliktusa miatt.

Amikor Moszkva megkezdte saját „keleti nyitását”, olyan szempontból is hátrányos helyzetből indult, hogy ekkorra már Kína volt Oroszország legfontosabb kereskedelmi partnere, míg Kína számára Oroszország még az első 10-ben sem volt benne (Trade Map [é.n.]). Kína igen pontosan mérte fel, hogy Oroszország a szűkülő nyugati kapcsolatok miatt szorult helyzetben van, és nem is habozott ezt kihasználni, többek között az energiaszállítások terén sem. A Szibéria Ereve 1 gázvezeték építése során Kína megtagadta Moszkva kérését a vezeték egy részének finanszírozására, így azt a Gazpromnak önerőből kellett megépítenie (RIA 2015), miközben Kína képes volt arra is, hogy igen preferenciális árazást harcoljon ki magának.

A kétoldalú együttműködés leginkább perspektivikus terepe a haditechnika volt. A 2000-es években Moszkvát még komolyan aggasztotta, hogy Kína esetleg lemásolja a neki eladott orosz fegyvereket, a 2010-es évekre azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a legtöbb területen Kína hamarosan úgyis technológiai fölényre tesz szert, így ezek az aggodalmak fokozatosan okafogyottá váltak. Ráadásul 2014 után

beszűkültek az orosz védelmi ipar exportlehetőségei, így Moszkva egyre inkább Kína felé orientálódott.

Oroszország már 2014–2015 folyamán eladta Kínának mind az Sz-400-as légvédelmi rakétarendszert, mind a Szuhoj Szu-35-ös vadászpilótát. Néhány évvel később még tovább mélyült az együttműködés: 2019-ben bejelentették, hogy Oroszország segítséget nyújt Kínának egy ballisztikus rakéták elleni korai előrejelző rendszer kifejlesztésében (TRENIN 2019).

A technológiatranszfer a másik irányban is működött: mivel a 2014-ben bevezetett nyugati szankciók elvágták Oroszországot a haditechnikai import jelentős részétől is, az orosz vezetés megpróbálta kínai alternatívákkal kiváltani a szankcionált nyugati alkatrészeket. Ez többek között a katonai hajómotorokat érintette, 2014 előtt ugyanis Moszkva számos hadihajótípust német, illetve finn motorokkal gyártott, például a *Bujan-M* (MILToday 2018a) és *Karakurt* (MILToday 2018b) osztályú korvetteket. Miután ezek a hajtóművek a szankciók miatt elérhetetlenné váltak, az orosz gyárak megpróbálták őket nyugati licenc alapján gyártott kínai motorokkal kiváltani, inkább kevesebb, mint több sikerrel. A kínai motorok ugyanis sem teljesítményben, sem megbízhatóságban nem tudták felvenni a versenyt a nyugati eredetiekkel. Látható tehát, hogy haditechnikai téren is érvényesült bizonyos aszimmetria: míg Kína az Oroszország által szállítani tudott legjobb eszközöket kapta, addig a Kína által a nyugati import alternatívájaként eladott alkatrészek számos kívánnivalót hagytak maguk után.

2022 után: a „korlátok nélküli partnerség” korlátai

Máig nem teljesen egyértelmű, hogy Kína mennyire volt tisztában Oroszország inváziós terveivel. Kétségtelen, hogy Moszkva a támadás megindításával megvárta a pekingi téli olimpia 2022. február 20-i befejeződését, így nem ismétlődött meg a 2008-as kínos fiasco, amikor Oroszország a pekingi nyári olimpia első napjaiban rohanta le Grúziát.

Alig 20 nappal a háború kitörése előtt, 2022. február 4-én Hszi Csin-ping és Putyin közös nyilatkozatot fogadott el arról, hogy a kínai–orosz partnerségnek nincsenek korlátai (Kreml 2022), nincsenek tiltott zónák, így az együttműködés minden területre kiterjedhet (DODWELL 2022). Valójában azonban a hangzatos nyilatkozat mögött nem sok érdemi tartalom volt.

A kínai vezetés a háború első napjaiban tartózkodott a határozott véleménynyilvánítástól. Amint azonban egyértelművé vált, hogy a háború el fog húzódni, és a Nyugat igen kemény szankciókat vezet be Oroszországgal szemben, Peking még

óvatosabbá vált. Elsősorban nem is Ukrajna miatt, hanem a kínai vezetés saját, Tajvan-nal kapcsolatos ambíciói miatt. Kína számára ugyanis az, ahogyan a Nyugat reagál Ukrajna orosz lerohanására, indikatív arra vonatkozóan, hogy milyen válaszra számíthatna Peking egy Tajvan elleni támadást követően (STANDISH 2023).

A szankciók azért is kiemelten fontosak Kína számára, mert a kínai gazdaság már 2022 előtt is sokkal mélyebben volt integrálva a világ gazdaságba, mint az orosz. Így pedig a kínai vezetésnek a legkisebb mértékben sem érdeke, hogy kockáztassa saját gazdasági pozícióit azzal, hogy Oroszországot segítve esetleg maga is nyugati gazdasági szankciók hatálya alá kerül.

Ez a logika határozza meg azt is, ahogyan Kína viszonyul ahhoz, hogy katonai eszközökkel támogassa Oroszország ukrajnai háborúját. Elméletileg Peking képes lenne akár azonnali, rögtön használható katonai segítséget is nyújtani, a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg ugyanis nagyszámú olyan, exszovjet tűzérési eszközzel (152 és 122 mm-es tarackok, 120 mm-es aknavetők) (IISS 2023) rendelkezik, amelyek teljes mértékben azonosak az orosz hadsereg által használt fegyverekkel. Ugyanez igaz a hozzájuk tartozó lőszerekre is.

A gyakorlatban azonban Kína mind ez ideig visszautasította, hogy nyíltan megsértse az Oroszországgal szembeni fegyverembargót (VÖRÖS–HORVÁTH 2024). Az Egyesült Államok többször is figyelmeztette a kínai vezetést, hogy súlyos következményei lennének bármilyen ilyen lépésnek (GRADY 2023). Jelen tanulmány lezárása idején nincs arra utaló nyilvános adat, hogy Kína akár fegyvert, akár lőszert szállított volna Oroszországnak. Számos információ utal azonban arra, hogy Kína jelentős mennyiségű kettős felhasználású, tehát katonai és polgári célra is használható termékkel látja el Oroszországot. Ezek között dokumentáltan szerepelnek drónok (MOZUR–KROLIK–BRADSHER 2023), mikroelektronikai eszközök, különféle ötvözetek, szenzorok és számos más termék is. Hongkong kiemelten fontos szerepet tölt be az Oroszországba irányuló kínai exportban és a nyugati technológiai szankciók megkerülésében (KOT 2023). Ezzel együtt abban, amire Oroszországnak a legnagyobb szüksége volna, tehát fegyverekre és tűzérési lőszerekre, Kína nem segít.

A háború kitörésének első évfordulóján, 2023. február 24-én bemutatott kínai béke-terv (MFA PRC 2023) sem tekinthető egyértelműen oroszbarátnak. A szöveg elítéli ugyan az egyoldalúan meghozott szankciókat, ennyiben tehát nyíltan Nyugat-ellenes, ám markánsan tartózkodik attól, hogy bármilyen mértékben elismerje Oroszország részeként az Ukrajnában elfoglalt területeket. A szöveg emellett számos kulcsfontosságú részletet homályban hagy a rendezés technikai részleteivel kapcsolatban (GABUEV 2023). Ilyen értelemben a szöveg sokkal inkább tekinthető egyfajta alternatívának

az eddigi nyugati rendezési javaslatokkal szemben, mintsem egy Oroszország melletti egyértelmű kiállásnak. A tervezet célközönségét is valószínűleg inkább a harmadik világ országai alkotják, nem pedig akár Ukrajna, akár Oroszország, akár a Nyugat (VÖRÖS–HORVÁTH 2024).

A kínai vezetés távolságtartását mutatja az is, ahogyan Peking az időről időre ismétlődő orosz nukleáris fenyegetéshez viszonyul. Már 2022 őszén, Olaf Scholz német kancellár novemberi kínai látogatása során is közös nyilatkozatban ítélték el Moszkva nukleáris eskalációs fenyegetését (CONNOLLY 2022). Ezt erősítette az említett, 2023. februári béketervezet is, amelyben külön pont foglalkozik azzal, hogy garantálni kell a nukleáris létesítmények biztonságát, és tartózkodni kell az atomfegyverek használatától (MFA PRC 2023).

A „korlátok nélküli együttműködés” egyedül a gazdaság és főleg az energiaszállítások terén látszik működni. Azt követően ugyanis, hogy az Európai Unió szankciókkal sújtotta az orosz olajexportot, Kína elkezdte radikálisan megnövelni saját olajimportját Oroszországból, kihasználva, hogy Moszkva elveszítette az európai piacot. Kína 2022 februárjában még 1,52 millió tonna orosz olajat importált, ám ez a mennyiség 2023 májusára több mint háromszorosára, 4,99 millió tonnára nőtt (HEUSSAFF et al. 2023).

A gázpiacon már kevésbé egyértelmű a helyzet, elsősorban infrastrukturális okokból. A régóta tervezett Szibéria Ereje 2 gázvezetéken, ha elkészül, további 50 milliárd m³ gázt lehet majd Kínába szállítani. Még a két vezeték együtt sem lesz képes azonban kiváltani azt az európai piacot, ahová Oroszország a háború előtt évi mintegy 150–160 milliárd m³ gázt tudott eladni, ráadásul jóval alacsonyabb költséggel (VAKULENKO 2023). Hozzá kell tenni, hogy a Szibéria Ereje 2 építése csak 2024-ben kezdődik (EuroNews 2022), és a 2030-as évek eleje előtt biztosan nem lesz működőképes. Összességében tehát a „korlátok nélküli együttműködés” a gázszállítások területén erős technikai korlátok közé van szorítva.

Következtetések: Oroszország elszigetelődése tartós

A fentiek alapján az Oroszországi Föderációnak az új világrendben betöltött helyzetét leginkább egyre fokozódó elszigetelődésként és gyengülésként lehet jellemezni. Moszkva nyugati kapcsolatai lényegében nullára redukálódtak, politikai és gazdasági értelemben egyaránt. Ezzel nemcsak a Nyugattal való együttműködésből fakadó modernizációs lehetőségét veszítette el Oroszország, hanem igen jelentősen csökkent

az a képessége is, hogy az energiakereskedelem révén befolyásolni tudja egyes nyugati országok politikai folyamatait és ezen keresztül az EU meg a NATO működését is.

Ezzel párhuzamosan a posztszovjet térségben is jelentősen gyengült Moszkva befolyása. A régió összes országa, az egyetlen, szuverenitásában erősen korlátozott Belarusz kivételével, távolodni igyekszik Oroszországtól, külpolitikai, gazdasági és esetenként katonai alternatívák segítségével próbálva csökkenteni a potenciális orosz fenyegetést. Emellett válságba került az orosz vezetésű Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete is az azeri–örmény összecsapásokban mutatott passzivitása miatt.

A hangzatos hivatalos nyilatkozatok ellenére erősen kérdéses, hogy az orosz külpolitika Kína felé történő nyitása képes lehet-e ellensúlyozni a nyugati kapcsolatok megszűnését és a posztszovjet térségbeli befolyás meghatározó gyengülését. Annál is inkább, mert igencsak korlátos Kína hajlandósága arra, hogy stratégiai léptékben köteleződjön el Oroszország mellett. A jelenleg zajló háború kontextusában jól megfigyelhető, hogy Peking – Moszkva ismételt kérései ellenére – nem hajlandó fegyvert és lőszert szállítani az orosz hadseregnek; sőt, az atomfegyverek bevetésének lehetősége kapcsán a kínai álláspont lényegében a nyugattal egyezik meg, az orosz ellenében.

Az orosz nagyhatalmiság bizonyos attribútumai természetesen továbbra is megmaradnak. Ezek közül a legfontosabb a nukleáris ütőerő és az ENSZ Biztonsági Tanácsában betöltött állandó tagság. Oroszországnak azonban egyre kevesebb olyan szövetségese marad, akire megbízhatóan támaszkodhat majd saját érdekei érvényesítésében a kialakuló új világrend viszonyai között.

Felhasznált irodalom

AYRES, S. (2016): As Belarus Economy Falters, Lukashenko Looks West. *Aljazeera*, 2016. január 3.

Online: <http://america.aljazeera.com/multimedia/2016/1/as-belarus-economy-falters-lukashenko-looks-west.html>

BBC (2015): Belarus Vote: Lukashenko Re-elected President by Landslide. *BBC*, 2015. október 12.

Online: www.bbc.com/news/world-europe-34499387

BBC (2019): China's Xi Praises „Best Friend” Putin during Russia Visit. *BBC*, 2019. június 6. Online:

www.bbc.com/news/world-europe-48537663

BBC (2022): Ukraine Invasion: EU Shuts Airspace to Russian Planes. *BBC*, 2022. február 27. Online:

www.bbc.com/news/world-europe-60539303

Belarus Polls (2022): How Belarusians' Views on the War Have Changed Over Six Months. *Belarus*

Polls, 2022. szeptember 23. Online: <https://en.belaruspolls.org/wave-11>

- CoE (2022): Exclusion of the Russian Federation from the Council of Europe and Suspension of All Relations with Belarus. *Council of Europe*, 2022. március 17. Online: www.coe.int/en/web/ccpe/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe
- CONNOLLY, K. (2022): China and Germany Condemn Russian Threat to Use Nuclear Weapons in Ukraine. *The Guardian*, 2022. november 4. Online: www.theguardian.com/world/2022/nov/04/scholz-china-germany-visit-lets-work-together-says-xi
- DĘBIEC, K. (2023): The Czech Nuclear Showdown Enters the Final Straight. *OSW Commentary*, 2023. március 17. Online: www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-03-17/czech-nuclear-showdown-enters-final-straight
- DODWELL, D. (2022). China–Russia „No Limits” Relationship Should be Taken with a Pinch of Salt. *South China Morning Post*, 2022. július 16. Online: www.scmp.com/comment/opinion/article/3183389/china-russia-no-limits-relationship-should-be-taken-pinch-salt?module=inline&pgtype=article
- EEAS (2023): *EU Mission in Armenia (EUMA)*. Online: www.eeas.europa.eu/euma/eu-mission-armenia-euma_en?s=410283
- EC (2014a): Council Condemns the Illegal Referendum in Crimea. Foreign Affairs Council. *Consilium Europa*, 2014. március 17. Online: www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/03/17
- EC (2014b): Council Supports Kiev Efforts for a Peace Plan’. Foreign Affairs Council. *Consilium Europa*, 2014. június 23. Online: www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/06/23
- EC (2014c): ‘Council Conclusions on Ukraine. Foreign Affairs Council. *Consilium Europa*, 2014. július 22. Online: www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/144090.pdf
- EC (2023a): Armenia: EU Establishes a Civilian Mission to Contribute to Stability in Border Areas. European Council. *Consilium Europa*, 2023. január 23. Online: www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/01/23/armenia-eu-sets-up-a-civilian-mission-to-ensure-security-in-conflict-affected-and-border-areas
- EC (2023b): Ammunition for Ukraine: Council Agrees €1 Billion Support under the European Peace Facility’. European Council. *Consilium Europa*, 2023. április 13. Online: www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/04/13/ammunition-for-ukraine-council-agrees-1-billion-support-under-the-european-peace-facility/?utm_source=dsms-auto&utm_medium=email&utm_campaign=Ammunition%20for%20Ukraine%3A%20Council%20agrees%20%25u20ac1%20billion%20support%20under%20the%20European%20Peace%20Facility
- EGERES Z. – RÁCZ A. – JÓJÁRT K. (2022): Stratégiai helyzet Hegyi-Karabahban a 2020. őszi háború után. NKE. *Védelmi Tanulmányok*, (1). Online: https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/VT_2022_1_Egeresi_R%C3%A1cz_J%C3%B3járt_C3%A1rt_Strat%C3%A9giai%20helyzet%20Hegyi-Karabahban_a%202020_%C5%91szi%20h%C3%A1bor%C3%BA%20ut%C3%A1n_full.pdf

- ESI [é. n.]: *Why Russia Had to be Expelled from the Council of Europe*. Online: www.esiweb.org/proposals/why-russia-had-be-expelled-council-europe
- EURActiv (2023): Armenia's Pashinyan Gives Up Karabakh, Abandons Russia-led CSTO. *EURActiv*, 2023. május 23. Online: www.euractiv.com/section/global-europe/news/armenias-pashinyan-gives-up-karabakh-abandons-russia-led-csto
- Euronews (2022): Moscow Says Power of Siberia 2 Pipeline to China Will „Replace” Nord Stream 2. *EuroNews*, 2022. szeptember 15. Online: www.euronews.com/2022/09/15/moscow-says-power-of-siberia-2-pipeline-to-china-will-replace-nord-stream-2
- Euronews (2023): EU Imports of Russian Oil Plunge by 90% as a Result of Sweeping Bans. *EuroNews*, 2023. június 20. Online: www.euronews.com/my-europe/2023/06/19/eu-imports-of-russian-oil-plunge-by-90-as-a-result-of-sweeping-bans
- European Commission [é. n.]: *Russian Import Ban on EU Products*. Online: https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/international-affairs/eu-russia-sps-issues/russian-import-ban-eu-products_en
- FAULCONBRIDGE, G. (2023): Putin Says Tactical Nuclear Weapons to be Deployed in Belarus in July. *Reuters*, 2023. június 9. Online: www.reuters.com/world/europe/russia-deploy-tactical-nuclear-weapons-belarus-july-putin-says-2023-06-09
- FT (2023): Clamping Down on Russia's Sanctions Evasion. *Financial Times*, 2023. május 18. Online: www.ft.com/content/5ecbc9fo-ee9e-46db-8a67-91f2fdf985d3
- GABUEV, A. (2023): Inside China's Peace Plan for Ukraine. *Carnegie Endowment for International Peace*, 2023. március 1. Online: <https://carnegieendowment.org/politika/89172>
- GIRAGOSIAN, R. (2021): Armenia's Post-War Political Crisis. *Zentrum Liberale Moderne*, 2021. március 9. Online: <https://libmod.de/en/armenias-post-war-political-crisis-giragosian>
- GRADY, J. (2023): Beijing Warned Against Sending Russia Lethal Aid for Ukraine War, Says US Ambassador to China. *USNI News*, 2023. május 2. Online: <https://news.usni.org/2023/05/02/beijing-warned-against-sending-russia-lethal-aid-for-ukraine-war-says-u-s-ambassador-to-china>
- HAUER, N. (2021): Armenia is Still Grieving. *Foreign Policy*, 2021. április 24. Online: <https://foreignpolicy.com/2021/04/24/armenia-azerbaijan-war-nagorno-karabakh-aftermath>
- HEUSSAFF, C. et al. (2023): Russian Crude Oil Tracker. *Bruegel*, 2023. június 15. Online: www.bruegel.org/dataset/russian-crude-oil-tracker
- IBRAGIMOVA, G. (2023): How Russia Torpedoed Its Own Influence in Moldova. *Carnegie Endowment for International Peace*, 2023. május 11. Online: <https://carnegieendowment.org/politika/89731>
- ICG (2023): *Averting a New War between Armenia and Azerbaijan*. Online: www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-conflict/266-averting-new-war-between-armenia-and-azerbaijan
- IISS (2020): *The Military Balance 2020*. Abingdon: Routledge.
- IISS (2023): *The Military Balance 2023*. Abingdon: Routledge.

- KARAGANOV, S. A. (2023): We Are Shaking off the Western Yoke... *Russia in Global Affairs*, 2023. június 19. Online: <https://eng.globalaffairs.ru/articles/shaking-off-the-western-yoke>
- KARDAŠ, SZ. (2023): Conscious Uncoupling: Europeans' Russian Gas Challenge in 2023. *ECFR*, 2023. február 13. Online: <https://ecfr.eu/article/conscious-uncoupling-europeans-russian-gas-challenge-in-2023/#:~:text=In%202021%2C%20EU%20countries%20imported,cent%20of%20total%20gas%20imports>
- KILLEEN, M. (2022): Europe Cuts Ties with Russian Researchers as EU Suspends Funding. *EURActiv*, 2022. március 4. Online: www.euractiv.com/section/digital/news/europe-cuts-ties-with-russian-researchers-as-eu-suspends-funding
- KIMMAGE, M. – LIPMAN, M. (2023): Will Russia's Break With the West Be Permanent? *Foreign Affairs*, 2023. június 19. Online: www.foreignaffairs.com/united-states/putin-will-russia-break-west-be-permanent-kimmage?fbclid=IwARooth5hK7jyZH7tNBYu4mHkKqjzBUiFA_xwEpyOLaJQce-DOZ1rxuul-g
- KOT, B. C. H. (2023): Hong Kong's Technology Lifeline to Russia. *Carnegie Endowment for International Peace*, 2023. május 17. Online: <https://carnegieendowment.org/2023/05/17/hong-kong-s-technology-lifeline-to-russia-pub-89775>
- Kreml (2022): *Joint Statement of the Russian Federation and the People's Republic of China on the International Relations Entering a New Era and the Global Sustainable Development*. Online: <http://en.kremlin.ru/supplement/5770?s=08>
- KUCERA, J. (2022): Russian Peacekeepers in Karabakh Under Harsh Spotlight. *EurasiaNet*, 2022. december 15. Online: <https://eurasianet.org/russian-peacekeepers-in-karabakh-under-harsh-spotlight>
- MCDERMOTT, R. (2022): Russia's Military Exercise in Belarus Prepares for War. *Eurasia Daily Monitor*, 19(7). Online: <https://jamestown.org/program/russias-military-exercise-in-belarus-prepares-for-war>
- MFA PRC (2023): *China's Position on the Political Settlement of the Ukraine Crisis*. Online: www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx_662805/202302/t20230224_11030713.html
- MGDESYAN, A. (2023): Armenia Further Downgrades Participation in CSTO. *EurasiaNet*, 2023. március 14. Online: <https://eurasianet.org/armenia-further-downgrades-participation-in-csto>
- MICHEL, C. (2014): Russia–Kazakhstan Relations Took a Dive in 2014. *The Diplomat*, 2014. december 20. Online: <https://thediplomat.com/2014/12/russia-kazakhstan-relations-took-a-dive-in-2014>
- MIKOVIC, N. (2023): Russia's Ally Kazakhstan Turns Eyes to the West. *Lowy Institute*, 2023. június 14. Online: www.lowyinstitute.org/the-interpreter/russia-s-ally-kazakhstan-turns-eyes-west
- MILToday (2018a): Commissioning of Corvette Vyshny Volochek Delayed Due to Faulty Chinese Engine. *MILToday*, 2018. február 6. Online: <http://mil.today/2018/Business2>
- MILToday (2018b): Russia to Equip New Karakurt-Class Corvettes With Chinese Engines. *MILToday*, 2018. szeptember 7. Online: <http://mil.today/2018/Navy13>

- Moscow Times (2023): Russia's Oil Export Revenues Fall One-Third Due to Western Price Cap – Study. *The Moscow Times*, 2023. április 26. Online: www.themoscowtimes.com/2023/04/26/russias-oil-export-revenues-fall-one-third-due-to-western-price-cap-study-a80951
- MOZUR, P. – KROLIK, A. – BRADSHER, K. (2023): As War in Ukraine Grinds On, China Helps Refill Russian Drone Supplies. *New York Times*, 2023. március 21. Online: www.nytimes.com/2023/03/21/business/russia-china-drones-ukraine-war.html
- NATO (2016): *NATO–Russia Relations: The Facts*. 2016. július 9. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/topics_111767.htm
- NATO (2022): *Relations with Russia*. 2022. július 14. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50090.htm
- Paks2 (2014): Aláírták az új paksi atomerőművi blokkokkal kapcsolatos megvalósítási szerződéseket. *Paks2*, 2014. december 9. Online: <https://paks2.hu/web/guest/w/2014-01>
- Permanent Mission of the Russian Federation to the EU (2023): *The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*, 2023. március 31. Online: <https://russiaeu.ru/en/news/concept-foreign-policy-russian-federation>
- REMLER, P. (2022): Transnistria, Moldova, and Russia's War in Ukraine. *Carnegie Endowment for International Peace*, 2022. augusztus 2. Online: <https://carnegieendowment.org/2022/08/02/transnistria-moldova-and-russia-s-war-in-ukraine-pub-87609>
- Reuters (2022): Russia to Suspend Grain Exports to Eurasian Economic Union until Aug 31. *Reuters*, 2022. március 10. Online: www.reuters.com/business/russia-suspend-grain-exports-eurasian-economic-union-until-aug-31-2022-03-10
- Reuters (2023): Allies Move to Bolster Ukrainian Tank Forces Ahead of Counteroffensive. *Reuters*, 2023. április 21. Online: www.reuters.com/world/europe/ukraine-presses-weapons-us-allies-meet-germany-2023-04-21
- RFE/RL (2023a): Moldova's Constitutional Court Bans Pro-Russian Shor Party. *RFE/RL*, 2023. június 19. Online: www.rferl.org/a/moldova-shor-party-banned/32465941.html
- RFE/RL (2023b): EU, Kazakhstan in Contact on Preventing Russia Sanctions Evasion, Steinmeier Says. *RFE/RL*, 2023. június 20. Online: www.rferl.org/a/germany-steinmeier-kazakhstan-russia-sanctions-evasion/32467746.html
- RIA [РИА] (2015): „Газпром” построит газопровод „Сила Сибири” за счет своих средств. *RIA*, 2015. június 26. Online: <https://ria.ru/20150626/1090108945.html>
- RIEHLE, C. (2022): Cooperation with Russia Suspended. *EUCRIM*, 2022. április 26. Online: <https://eucrim.eu/news/cooperation-with-russia-suspended>
- SLUNKIN, P. (2022): Putin's Last Ally: Why the Belarusian Army Cannot Help Russia in Ukraine. *ECFR*, 2022. október 27. Online: <https://ecfr.eu/article/putins-last-ally-why-the-belarusian-army-cannot-help-russia-in-ukraine>

- STANDISH, R. (2023): China Sees Invasion of Ukraine as „Test Case” for Its Own Designs, Taiwan Warns. *RFE/RL*, 2023. május 30. Online: www.rferl.org/a/china-invasion-ukraine-test-case-taiwan-designs/32435629.html
- STEPANOV, O. V. (2023): The Ukrainian Dilemma and the Unavoidable. *Russia in Global Affairs*, 2023. február 8. Online: <https://eng.globalaffairs.ru/articles/ukrainian-dilemma>
- SZ. BÍRÓ Z. (2019): *Putyin Oroszországa*. Budapest: Noran Libro.
- SZENES Z. (2014): Előre a múltba? A NATO Wales után. *Külügyi Szemle*, 13(3), 3–26.
- TAKÁCS G. (2013): „Cold War Light” – The (Neo) Containment of Sovereign Democracy. A szuverén demokrácia bekerítése – geopolitikai játszmák az ezredfordulót követően. In GRÜNHUT Z. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Pécs: Publikon, 83–114.
- TAROCIŃSKI, J. – WILK, A. (2023): Arms Deliveries to Ukraine: Crossing the Red Lines. *OSW Commentary*, 2023. július 9. Online: www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-06-09/arms-deliveries-to-ukraine-crossing-red-lines
- Trade Map [é. n.]: *Bilateral Trade between Russian Federation and China*. Online: www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c156%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1
- Trading Economics (2023): *European Union Crude Oil Imports from Russia*. Online: <https://tradingeconomics.com/european-union/crude-oil-imports-from-russia>
- Transport Environment (2022): *How Russian Oil Flows to Europe*. Online: www.transportenvironment.org/wp-content/uploads/2022/03/20220303_russian_oil_in_the_EU.pdf
- TRAYNOR, I. (2014): Kazakhstan is Latest Russian Neighbour to Feel Putin’s Chilly Nationalist Rhetoric. *The Guardian*, 2014. szeptember 1. Online: www.theguardian.com/world/2014/sep/01/kazakhstan-russian-neighbour-putin-chilly-nationalist-rhetoric
- TRENIN, D. (2019): How Cozy is Russia and China’s Military Relationship? *Carnegie Endowment for International Peace*, 2019. november 19. Online: <https://carnegie moscow.org/2019/11/19/how-cozy-is-russia-and-china-s-military-relationship-pub-80363>
- UGRÓSDY M. (2024): Nyugaton a helyzet változatlan: Európa, az Európai Unió és a világrend átalakulása. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 181–207.
- VAKULENKO, S. (2023): Can China Compensate Russia’s Losses on the European Gas Market? *Carnegie Endowment for International Peace*, 2023. június 1. Online: <https://carnegieendowment.org/politika/89862>
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.

- WAGNER P. (2024): Közép-Ázsia és Afganisztán a multipoláris világ hajnalán az Egyesült Államok, Kína és Oroszország befolyásszerzési stratégiái közepette. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 131–151.
- WILSON, A. (2015): Belarus' Balancing Act. *Foreign Affairs*, 2015. október 29. Online: www.foreignaffairs.com/articles/belarus/2015-10-29/belarus-balancing-act
- World Nuclear News (2014a): CEZ Cancels Temelin Expansion Tender. *World Nuclear News*, 2014. április 10. Online: www.world-nuclear-news.org/nn-cez-cancels-temelin-expansion-tender-1004144.html
- World Nuclear News (2014b): Parliament Approves Fennovoima's Amendment. *World Nuclear News*, 2014. december 5. Online: www.world-nuclear-news.org/NN-parliament-approves-Fennovoimas-amendment-5121401.html
- Yale School of Management (2023): *Over 1,000 Companies Have Curtailed Operations in Russia – But Some Remain*. 2023. június 15. Online: <https://som.yale.edu/story/2022/over-1000-companies-have-curtailed-operations-russia-some-remain>